

25 LAT PROGRAMÓW OCHRONY ZASOBÓW GENETYCZNYCH ZWIERZĄT GOSPODARSKICH W POLSCE

Józefa Krawczyk, Agnieszka Chelmińska, Joanna Wójtowicz, Ewa Sosin

Instytut Zootechniki Państwowy Instytut Badawczy, Zakład Bioróżnorodności Zwierząt Gospodarskich i Hodowli Koni, 32-083 Balice k. Krakowa

Józefa Krawczyk: <https://orcid.org/0000-0001-6494-3807>, Pełnomocnik ds. Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt

Agnieszka Chelmińska: <https://orcid.org/0000-0003-3090-0504>

Ewa Sosin: <https://orcid.org/0000-0001-5304-972X>

Abstrakt

Rodzime rasy zwierząt gospodarskich objęte w Polsce programem ochrony stanowią różnorodność biologiczną typową dla danego środowiska i mają cechy specyficzne dla danego regionu, w którym zostały wytworzone. Polska posiada międzynarodowe zobowiązania do ochrony zwierząt zagrożonych wyginięciem, a tej działalności sprzyja aktualnie polityka rolna Unii Europejskiej, czego wyrazem jest znaczące wsparcie finansowe w ramach programów rolno-środowiskowych w kolejnych Planach/Programach Rozwoju Obszarów Wiejskich. Od czasu integracji Polski z Unią Europejską krajowi hodowcy utrzymujący konie, bydło, owce, świny i kozy objęte programami ochrony korzystają ze wsparcia finansowego ze środków unijnych dla samiec ww. gatunków. Od 2023 r. wdrażany jest Plan Strategiczny WPR na lata 2023-2027, w którym uwzględniono także wsparcie finansowe dla samców. Od 2005 r. notuje się stały dodatni trend wzrostu liczby zwierząt oraz gospodarstw utrzymujących populacje objęte w Polsce programem ochrony. Instytut Zootechniki PIB jako długoletni koordynator działań w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich prowadzi w szerokim zakresie badania naukowe z wykorzystaniem rodzimych ras zwierząt, ukierunkowane na poszukiwanie unikalnych cech jakości ich produktów, optymalnych metod ex situ zachowania ginących ras oraz zachowania genetycznie uwarunkowanych cech zdrowotności i przystosowania do zmiennych warunków chowu. Można stwierdzić, że ogromne zaangażowanie Instytutu Zootechniki PIB w zadania dotyczące ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich oraz współpraca z hodowcami, związkami hodowców, uczelniami rolniczymi, a także odpowiednie wsparcie finansowe hodowli zachowawczej ze środków unijnych przyczyniło się do wzrostu zainteresowania rolników utrzymaniem rodzimych ras i zwiększenia liczebności zwierząt, co sprzyja prowadzeniu pracy hodowlanej w tych populacjach. Pojawiające się okresowo spadki liczebności zwierząt wynikają z przyczyn obiektywnych (epidemie chorób, sytuacja na rynkach rolnych, inflacja, starzenie się rolników itp.) i na razie nie stanowią zagrożenia dla populacji objętych programem ochrony.

Słowa kluczowe: rasy rodzime, program ochrony zasobów genetycznych, dopłaty do hodowli

Wstęp

Rodzime rasy zwierząt objęte programem ochrony zasobów genetycznych stanowią istotną część różnorodności biologicznej, której pojęcie pojawiło się w oficjalnych dokumentach *Konwencji o różnorodności biologicznej* ogłoszonej i przyjętej podczas międzynarodowej konferencji zwanej „Szczyt Ziemi” w 1992 roku w Rio de Janeiro (Konwencja..., 2002). Istnieje kilka definicji pojęcia różnorodności biologicznej, a najczęściej przyjmuje się, że oznacza ona zmienność wewnątrzgatunkową (bogactwo puli genowej) wszystkich żyjących populacji, międzygatunkową (skład gatunków) oraz ponadgatunkową (różnorodność ekosystemów i krajobrazów). Przedstawiciele 172 państw (w tym Polska) oraz 2400 przedstawicieli organizacji pozarządowych uczestniczących w tej konferencji jednoznacznie uznali, że należy bezwzględnie zachować całą przyrodę Ziemi, zarówno ekosystemów bogatych jak i ubogich, eliminowanych najczęściej z powodów ekonomicznych. Postanowienia ze „Szczytu Ziemi” zostały wdrożone do krajowych Strategii Ochrony i Umiarkowanego Użytkowania Różnorodności Biologicznej i stanowią podstawę m.in. do kreowania polityki rolnej w długim okresie planowania, polegającej m.in. na zapewnieniu prawno-organizacyjno-ekonomicznych środków na ten cel (Krajowa strategia..., 2013).

Rodzime rasy zwierząt gospodarskich objęte w Polsce programem ochrony stanowią różnorodność biologiczną typową dla danego środowiska i posiadają cechy specyficzne dla danego regionu, w którym zostały wytworzone. Aktualnie w Polsce produkcja zwierzęca opiera się na niewielkiej liczbie wysokowydajnych ras i mieszańców towarowych, dostosowanych do współczesnych technologii chowu intensywnego, natomiast chów tradycyjnych rodzimych ras zwierząt na większą skalę nie znajduje uzasadnienia ekonomicznego. Taka sytuacja prowadzi do zawężenia puli genetycznej poszczególnych gatunków zwierząt, a zapobiec temu może właśnie ochrona rodzimych ras, do których zawsze można sięgnąć w przypadku zagrożeń w hodowli intensywnej.

Polska wywiązuje się ze wspomnianych powyżej zobowiązań przyjętej w 1992 r. w Rio de Janeiro Konwencji o Różnorodności Biologicznej. Tymczasem w planach strategicznych Konwencji wyznaczono ambitną drogę do osiągnięcia globalnej wizji świata żyjącego w harmonii z naturą do 2050 r., a kluczowe elementy globalnych Ram wyznaczają 4 cele na 2050 r. i 23 cele na 2030 r. (The Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework (GBF), 2022). Jednym z nadrzędnych celów jest m.in. zobowiązanie krajów do zapewnienia środków finansowych na te działania. Ochronie bioróżnorodności sprzyja polityka rolna Unii Europejskiej, czego wyrazem jest znaczące wsparcie finansowe w ramach programów rolno-środowiskowych w kolejnych Planach/Programach Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW). Aby sprawnie realizować zobowiązanie dotyczące ochrony bioróżnorodności, w Polsce stworzono strukturę organizacyjną zalecaną przez FAO, w której koordynację działań w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich od 2002 r. powierzono Instytutowi Zootechniki PIB. Instytut posiada długoletnie doświadczenie w zakresie działań związanych z ochroną zagrożonych wyginięciem ras zwierząt, a w jego zakładach doświadczalnych utrzymywana jest duża liczba populacji chronionych. W związku z tym Instytut Zootechniki dokonał zmian struktury organizacyjnej tworząc m.in. Dział Ochrony Zasobów Genetycznych Zwierząt i powołując koordynatorów dla poszczególnych gatunków zwierząt. Koordynatorzy opracowują programy ochrony oraz zajmują się ich koordynacją w poszczególnych gatunkach zwierząt; współpracują bezpośrednio z hodowcami i ze związkami hodowców kwalifikując zwierzęta i stada do uczestnictwa w programach ochrony. Kwalifikacja wymaga m.in. szczegółowej analizy rodowodów zwierząt przyjmowanych do programów ochrony. Programy ochrony wymagają systematycznej analizy i pracy koncepcyjnej, tak aby móc reagować na obserwowane trendy w populacji i jak najpełniej realizować cele ochrony.

Ogromnym wyzwaniem dla Instytutu Zootechniki było wprowadzenie do programu rolno-środowiskowego pakietu dotyczącego ochrony zwierząt zagrożonych wyginięciem w ramach pierwszego po integracji europejskiej Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW 2004-2006). Wymagało to przede wszystkim dobrej współpracy ze związkami hodowców oraz zebrania materiałów umożliwiających oszacowanie wysokości dotacji do samicy w poszczególnych gatunkach zwierząt. Poziom wsparcia dla populacji objętych ochroną w ramach PROW, oszacowany zgodnie z metodyką UE i zatwierdzony po negocjacjach przez Komisję Europejską, okazał się sukcesem Polski w zakresie wysokości stawek dotacji. Był on wyższy niż w innych krajach UE, co spowodowało szybki wzrost zainteresowania hodowców uczestnictwem w programach ochrony.

Dylematy finansowania programów ochrony w warunkach wolnego rynku

Największe zmiany na rynku hodowlanym w Polsce wystąpiły w latach 70. oraz pod koniec lat 90. XX wieku. W latach 70. krajowe rolnictwo, wspierane tanimi kredytami, wstąpiło na drogę intensyfikacji i przemysłowych metod chowu, przy wykorzystaniu importowanego, wysokowydajnego materiału hodowlanego. W latach 90. Polska otwierała się na gospodarczą współpracę z krajami rozwiniętymi, co wiązało się także z kolejną falą importu materiału hodowlanego z dużych światowych firm. Krajowe rasy zwierząt o niskiej wydajności zepchnięto na margines działalności gospodarczej, co oznaczało wyginięcie wielu populacji. Wówczas wiele ośrodków naukowych, w tym Instytut Zootechniki, podjęło działania zmierzające do ochrony tych populacji, skupując je z rozproszonych po kraju gospodarstw indywidualnych i PGR-ów. Uzyskiwane z Ministerstwa Rolnictwa na ten cel dotacje nie pokrywały w pełni kosztów utrzymania zwierząt i często jednostki naukowe dofinansowywały tę działalność ze środków własnych.

Równocześnie Polska włączyła się aktywnie do Światowej Strategii FAO Zachowania Zasobów Genetycznych Zwierząt Gospodarskich, organizując w 1996 roku w kraju strukturę organizacyjną zalecaną przez FAO, w której koordynację działań w tym zakresie powierzono Centralnej Stacji Hodowli Zwierząt. W 2000 roku Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi zatwierdził 32 programy ochrony zasobów genetycznych, obejmując nimi 75 ras, odmian i ródów zwierząt. W prace nad tymi programami włączył się aktywnie Instytut Zootechniki wraz z innymi jednostkami naukowymi oraz związkami hodowców. Na wniosek Ministra Rolnictwa opracowano Raport krajowy o stanie zasobów genetycznych zwierząt (2002), który został przekazany do FAO, stanowiąc tym samym cenny wkład Polski do przygotowania Pierwszego Raportu o Stanie Zasobów Genetycznych Zwierząt w Świecie. Jednakże do 2004 roku wsparcie finansowe stosowane z budżetu krajowego do hodowli zachowawczej było niewielkie i nie zachęcało rolników do rozwoju tego typu hodowli, a pojedyncze stada zachowały się głównie w państwowych ośrodkach hodowlanych i jednostkach naukowych (Krajowa Strategia..., 2013).

Aktualnie ze względu na uwarunkowania społeczno-gospodarcze oraz strukturę krajowego rolnictwa wydaje się rozsądne prowadzenie polityki rolnej w taki sposób, aby utrzymać konkurencyjny i wielofunkcyjny model rolnictwa zapewniający bezpieczeństwo żywnościowe kraju oraz spełnienie wymogów ochrony środowiska i bioróżnorodności. Realizacja tych założeń wymaga zarówno rozwoju gospodarstw komercyjnych o dużym potencjale produkcyjnym, jak i utrzymania gospodarstw rodzinnych, mających szczególne znaczenie dla zachowania funkcji pozaprodukcyjnych rolnictwa, m.in. ochrony ekosystemów rolnych, bioróżnorodności i dziedzictwa kulturowego.

Produkcja zwierzęca wymaga wysokich nakładów finansowych, posiadania specjalistycznej wiedzy, a długi cykl produkcji przy nieprzewidywalnej koniunkturze na rynku produktów pochodzenia zwierzęcego nie gwarantuje zysku. Sytuacja taka jest szczególnie trudna

w małych gospodarstwach, których w Polsce jest wyjątkowo dużo, położonych często w trudnych warunkach gór lub rozlewisk wód. Wysokie wymagania sanitarno-weterynaryjne, niedostateczne wyposażenie gospodarstw w nowoczesne urządzenia oraz niekorzystne rozłożenie się kosztów stałych w małych gospodarstwach skutecznie zniechęca do produkcji zwierzęcej, a rezygnacja z chowu zwierząt niesie niekorzystne skutki społeczno-gospodarczo-przyrodnicze. Jak wynika z badań Pasternak i Calik (2015), w Polsce w latach 2005-2014 odnotowano sukcesywny spadek liczby samiec podstawowych gatunków zwierząt gospodarskich. Z ostatnich danych GUS (2023) wynika, że od 2010 r. populacja bydła i owiec wykazuje trend wzrostowy, ale liczba świń ma tendencję spadkową. Z danych Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) wynika, że największy spadek produkcji zwierzęcej notuje się w województwach południowych, gdzie dominują gospodarstwa do 5 lub 10 ha. Tymczasem utrzymywanie rodzimych populacji, objętych programami ochrony, to oferta dla mniejszych gospodarstw. Zwierzęta te mają mniejsze wymagania środowiskowe i dobrze wykorzystują miejscowe zasoby paszowe. Równocześnie ze względu na ogólną sytuację w rolnictwie hodowcy rodzimych ras oczekują wsparcia finansowego na takim poziomie, który zapewni im utracone korzyści w porównaniu do chowu zwierząt wysokowydajnych.

Od integracji Polski z Unią Europejską krajowi hodowcy utrzymujący konie, bydło, owce, świny i kozy objęte programami ochrony korzystają ze wsparcia finansowego ze środków unijnych dla samiec ww. gatunków, a jego wysokość przedstawia tabela 1. Od 2023 r. wdrażany jest Plan Strategiczny WPR na lata 2023-2027, w którym uwzględniono także wsparcie finansowe dla samców. Taka sytuacja wpłynęła na wzrost zainteresowania rolników hodowlą zachowawczą. Od 2005 r. notuje się stały dodatni trend wzrostu liczby zwierząt oraz gospodarstw utrzymujących populacje objęte w Polsce programem ochrony (Krajowa strategia, 2013, www.bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl). W tym czasie jednostki naukowe, hodowcy i związki hodowców podjęły prace w zakresie restytucji ginących ras, które w szczątkowych ilościach z trudem odnaleziono w małych gospodarstwach. Działania te zakończyły się sukcesem, czego efektem było objęcie w ostatnich latach programami ochrony kilku ras owiec, kóz, kur czubatek polskich oraz pszczoły kraińskiej linii Dobra.

Wdrażany aktualnie Plan Strategiczny WPR 2023-2027 zawiera szereg interwencji rolno-środowiskowo-klimatycznych. Działania te sprzyjają ochronie środowiska będącej głównym celem WPR. Realizowane od 2023 r. interwencje polegają na stosowaniu płatności, które rekompensują poniesione dodatkowe koszty i utracone dochody tym rolnikom, którzy dobrowolnie stosują metody produkcji sprzyjające zachowaniu różnorodności biologicznej, ochronie krajobrazu i zasobów środowiska. Całość zasad funkcjonowania poszczególnych interwencji rolno-środowiskowo-klimatycznych zawiera stosowne rozporządzenie MRiRW (Dz.U. 2023, poz.734, z późn. zmianami).

Opisana w ww. rozporządzeniu Interwencja 6. dotyczy zachowania zagrożonych zasobów genetycznych zwierząt w rolnictwie. Beneficjentem tej interwencji jest ten, kto posiada gospodarstwo rolne oraz zwierzęta: krowy, konie, owce, świny lub kozy, wpisane do odpowiedniej książki hodowlanej, objęte programem ochrony zasobów genetycznych i realizuje wymogi tego programu. Instytut Zootechniki PIB jest podmiotem realizującym i koordynującym działania na rzecz ochrony zwierząt gospodarskich w Polsce (Dz.U. 2021, poz. 36). W związku z tym Instytut przy współpracy związków hodowców i jednostek naukowych opracowuje ww. programy ochrony, których aktualnie jest 46 dla 89 ras.

Tabela 1. Stawki wsparcia dla hodowców utrzymujących rasy zwierząt objęte programem ochrony w latach 2004-2023 (zł/szt./rok) (opracowanie własne IZ PIB)

Table 1. Support rates for breeders keeping animal breeds covered by the conservation programme in 2004-2023 (PLN/head/year) (own study by NRIAP)

Gatunek zwierząt – źródło finansowania Animal species – source of funding		Budżet krajowy National budget	PROW RDP	PROW RDP	PROW RDP	Okres przejściowy PROW RDP transition period	Plan Strategiczny – od 2023 r. Strategic Plan – from 2023	
		2004	2005- 2006	2007- 2013	2014- 2020	2021-2022	samica female	samiec male
Konie Horses	koniki polskie Polish Koniks konie huculskie Hucul	380	1300	1500	1700	1825	2395	5130
	konie śląskie Silesian	–	1300	1500	1700	2284	2461	5275
	konie małopolskie Małopolski	–	1300	1500	1900	2284	2669	5925
	konie wielkopolskie Wielkopolski	–	–	1500	1900	2284	2669	5925
	konie sokólskie, konie sztumskie Sokólski, Sztumski	–	–	1500	1700	2038	2185	2513
Bydło Cattle	polska czerwona w kierunku mlecznym Polish Red used for milk	800	1080	1140	1600	2516	2738	2738
	polska czerwona w kierunku mięsnym** Polish Red used for meat**	–	–	–	1600	2516	1752	1752
	białogrzbieta w kierunku mlecznym White-backed used for milk	800	1080	1140	1600	2516	2738	2738
	białogrzbieta w kierunku mięsnym** White-backed used for meat**	–	–	–	1600	2516	1752	1752
	polska czerwono-biała, polska czarno-biała Polish Red-and-White, Polish Black-and-White	–	–	1140	1600	2516	2738	2738
Świnie Pigs		500	500*	570	1140	1234	1335	1335
Owce Sheep		110	310	320	360	412	500	500
Kozy Goats		–	–	–	580	811	953	953

Objaśnienia: * dotacja budżetowa, ** ocena w kierunku mięsnym została umożliwiona dla rasy PC w 2017 r. a dla rasy BG w 2019.

Notes: * budget subsidy, ** meat evaluation was made possible for the Polish Red breed in 2017 and for the White-backed breed in 2019.

Wysokość wsparcia dla hodowców utrzymujących zwierzęta ras zachowawczych oszacowano na podstawie określonych wzorów, uwzględniając w nich głównie koszty utraconych korzyści oraz dodatkowe koszty tej hodowli. Pojawiają się głosy krytykujące metodę szacowania wysokości dopłat na podstawie efektywności kosztowej przedsięwzięć rolno-gospodarskich, podkreślając jednocześnie, że w każdym kraju efekty takich działań ocenia się w długim przedziale czasowym. Ponadto, brakuje opracowań dotyczących ekonomicznych podstaw funkcjonowania gospodarstw rodzinnych, utrzymujących zwierzęta gospodarskie oraz możliwości łatwego wprowadzania do obrotu handlowego produktów zwierzęcych od ras rodzimych, ograniczenia w zakresie uboju gospodarczego i sprzedaży bezpośredniej (Niżnikowski i Niemczyk, 2017). Także wzrost na rynku podaży produktów zwierzęcych z chowu intensywnego stanowi dla hodowli zachowawczej konkurencję (głównie cenową), która prowadzi do eliminacji z obrotu handlowego drobnych producentów i pogarszanie ich sytuacji ekonomicznej. Istnieje wielka potrzeba wprowadzenia sprawnej organizacji sprzedaży bezpośredniej i złagodzenia przepisów weterynaryjnych dotyczących uboju gospodarczego. Utrzymywanie zwierząt rodzimych ras przy aktualnym systemie wsparcia to oferta właśnie dla gospodarstw drobnotowarowych, agroturystycznych, które mogą sprzedawać produkty w systemie sprzedaży bezpośredniej. Skala takiej sprzedaży jest niewielka i nie zakłóca globalnego obrotu produktami zwierzęcymi.

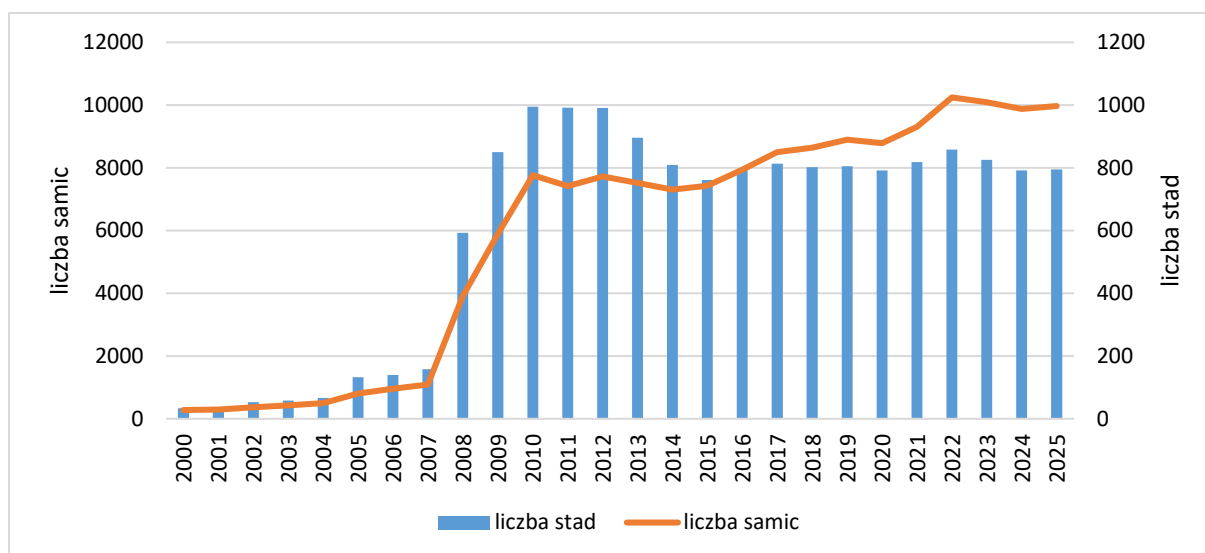
Trendy czasowe kształtowania się liczby zwierząt objętych programem ochrony w Polsce

Aktualnie programy ochrony zasobów genetycznych zwierząt obejmują następujące gatunki i rasy (a także odmiany i rody) zwierząt gospodarskich:

- konie (7): huculskie, koniki polskie, śląskie, małopolskie, wielkopolskie oraz sokólskie i sztumskie;
- bydło (4): polskie czerwone, białogrzbiecie oraz polskie czarno-białe i polskie czerwono-białe;
- świny (3): puławska, złotnicka pstra i złotnicka biała;
- owce (17): świniarki, wrzosówki, olkuskie, polskie owce górskie odmiany barwnej, merynos barwny, uhruskie, wielkopolskie, żelaźnieńskie, korideil, kamienieckie, pomorskie, merynos polski w starym typie, cakiel podhalański, czarnogłówka, polska owca pogórza, białogłowa owca mięsna, polska owca górską;
- kozy (3): karpacka, sandomierska, kazimierzowska;
- kury nieśne (13): zielononóżka kuropatwiana (rody Z-11 i Zk), żółtonóżka kuropatwiana (ród Ż-33), polbar (ród Pb), leghorn (rody G-99, H-22 i H-33), rhode island red (rody R-11, K-22), rhode island white (ród A-33), sussex (ród S-66), czubatki polskie (ród CP-11 i CP-22);
- gęsi (14): zatorska (ZD-1), biłgorajska (Bi), lubelska (Lu), kielecka (Ki), podkarpacka (Pd), kartuska (Ka), rypińska (Ry), suwalska (Su), garbonosa (Ga), pomorska (Po), romańska (Ro), landes (LsD-01), słowacka (Sł), kubańska (Ku);
- kaczki (10): pekin krajowy (P-33, P-11, P-22, P-44 i P-55), pekin angielski (LsA), duński (P-8) i francuski (P-9), kaczka pomniejszona (K-2), mieszaniec (KhO-1);
- króliki popielniańskie białe;
- zwierzęta futerkowe: lis pospolity pastelowy i białoszynny, tchórz, szynszyla beżowa, nutrie: standardowe, białe niealbinotyczne, bursztynowo-złociste, perłowe, pastelowe, sobolowe, czarne dominujące i grenlandzkie;
- pszczoły (5): rasy środkowoeuropejskiej: linie – Kampinoska, Augustowska, Północna, Asta, rasy krajńskiej: linia – Dobra.

Według danych Instytutu w 2000 r. programem ochrony objętych było łącznie około 16 tys. zwierząt i 317 rodzin pszczelich, a na koniec 2024 r. – ponad 122 tys. zwierząt i 766 rodzin pszczelich. Jak wynika z rycin 1–4 do 2004 roku liczba samic koni, bydła, owiec i świń objętych programem ochrony była niewielka i zagrażająca wyginięciu niektórych ze starych, rodzimych ras. Od czasu integracji europejskiej od 2004 roku obserwuje się wyraźny dodatni trend wzrostowy w zakresie zarówno liczby hodowców (stad), jak i zwierząt, ale w niektórych gatunkach krzywe wzrostu wykazują duże wahania.

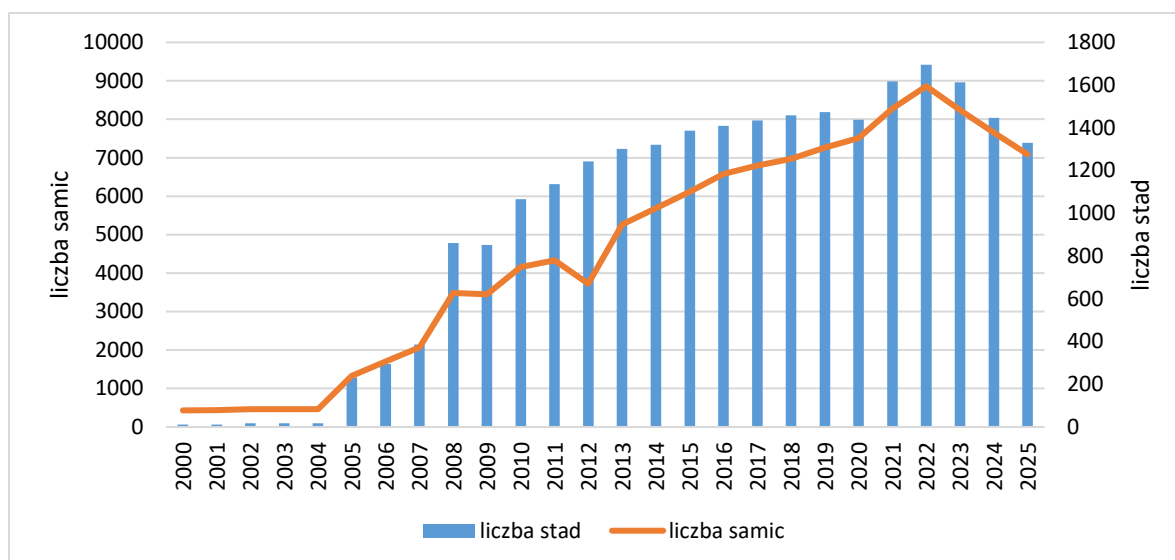
W 2000 roku programem ochrony bydła objęte było tylko 280 krów rasy polskiej czerwonej w 2003 roku zasoby tego gatunku powiększono o rasę białogrzbiętą, w 2007 roku o czarno-białą, a w 2008 roku o czerwono-białą. Jak wynika z ryc. 1, największe tempo wzrostu liczby krów i stad bydła odnotowano w latach 2008–2012, później to tempo się obniżyło, ale trend wzrostowy utrzymywał się do 2022 roku. Mimo zwiększonych stawek dopłat w Planie Strategicznym dla WPR od 2023 roku oraz wprowadzeniu dopłat dla buhajów i umożliwienie użytkowania bydła polskiego czerwonego i białogrzbiatego w kierunku mięsnym, obserwujemy niewielką, ale stałą tendencję spadkową w ogólnej liczbie bydła.

Ryc. 1. Liczba stad i krów rodzimych ras ogółem w latach 2000-2025

Fig. 1. Total number of herds and cows of native breeds in 2000-2025

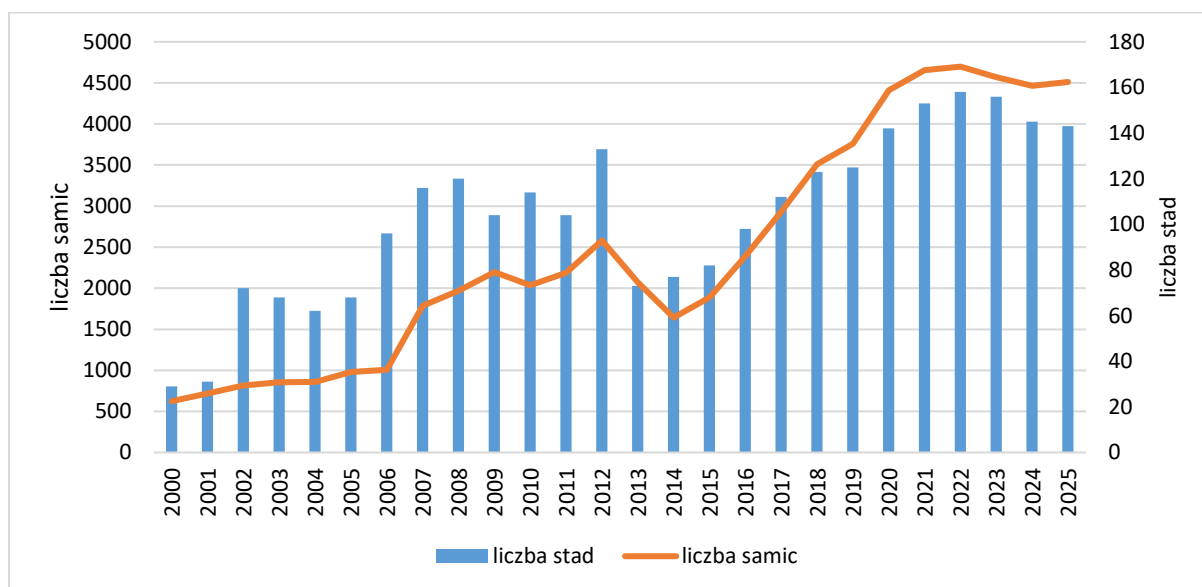
Krzywa liczebności samic koni przedstawiona na rycinie 2 przebiega podobnie jak w przypadku bydła. Obserwujemy stały dodatni trend wzrostowy do 2022 roku (z jednorazowym spadkiem liczebności w 2012 roku) oraz znaczny, nadal utrzymujący się trend spadkowy od 2022 roku. Liczebność klaczy zwiększyła się znacząco od 2008 roku, kiedy to programem ochrony objęto konie zimnokrwiste w typie sokólskim i sztumskim oraz konie rasy wielkopolskiej. W 2022 roku liczebność klaczy 7 ras objętych programem ochrony wynosiła 8860 szt., a w 2025 tylko 7110 szt. Mimo ogólnego wzrostu liczebności koni sytuacja krytyczna dotyczy koni rasy małopolskiej i wielkopolskiej, w których status zagrożenia, obliczany sukcesywnie dla rodzimych ras (bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl), jest niski i wskazuje na ryzyko utraty tych cennych ras, szczególnie w przypadku koni wielkopolskich. Podejmowane przez Instytut działania wspierające te rasy nie przyniosły jak dotychczas spodziewanego efektu.

Ryc. 2. Liczba stad i koni rodzimych ras ogółem w latach 2000-2025

Fig. 2. Total number of herds and horses of native breeds in 2000-2025

Tempo wzrostu liczebności trzech rodzimych ras świń również wzrastało do 2021 roku, natomiast w ostatnich latach wykazuje wyraźną tendencję spadkową (ryc. 3). Załamanie hodowli zachowawczej świń odnotowano także w latach 2013-2015. Wtedy głównym powodem spadku była zła sytuacja na rynku wieprzowiny oraz zbyt niska stawka dopłat do hodowli zachowawczej świń pod koniec PROW 2007-2013, co narażało hodowców na straty. Aktualnie głównym powodem spadku zainteresowania hodowlą tych świń jest problem ASF i wynikające z tego restrykcyjne weterynaryjne ograniczenia. Liczebność świń rasy puławskiej wykazuje stały trend wzrostowy, ale dla świń ras złotnickiej pstrej i białej odnotowano w latach 2021-2025 spadek liczebności o około 30%, co budzi duży niepokój.

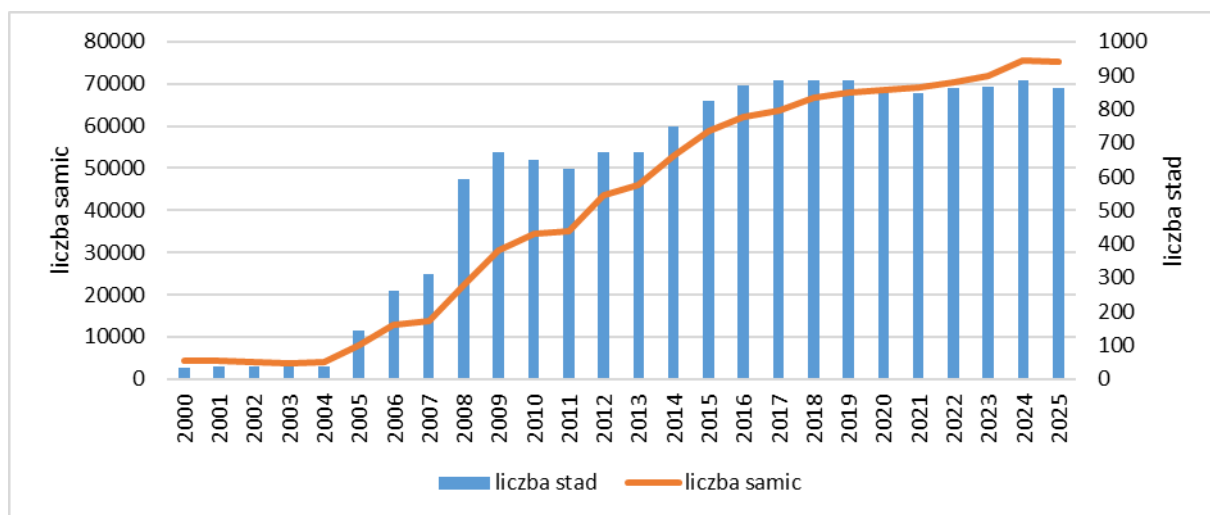

Ryc. 3. Liczba stad i świń rodzimych ras ogółem w latach 2000-2025

Fig. 3. Total number of herds and pigs of native breeds in 2000-2025

Najbardziej optymistyczną sytuację notuje się w hodowli rodzimych ras owiec (ryc. 4), gdzie obserwuje się stałe, duże zainteresowanie utrzymywaniem rodzimych ras, a wybór spośród 17 ras jest duży, uwzględniający także poszczególne regiony kraju. W 2005 roku odnotowano udział w programach ochrony 11 ras utrzymywanych w 145 stadach, w łącznej

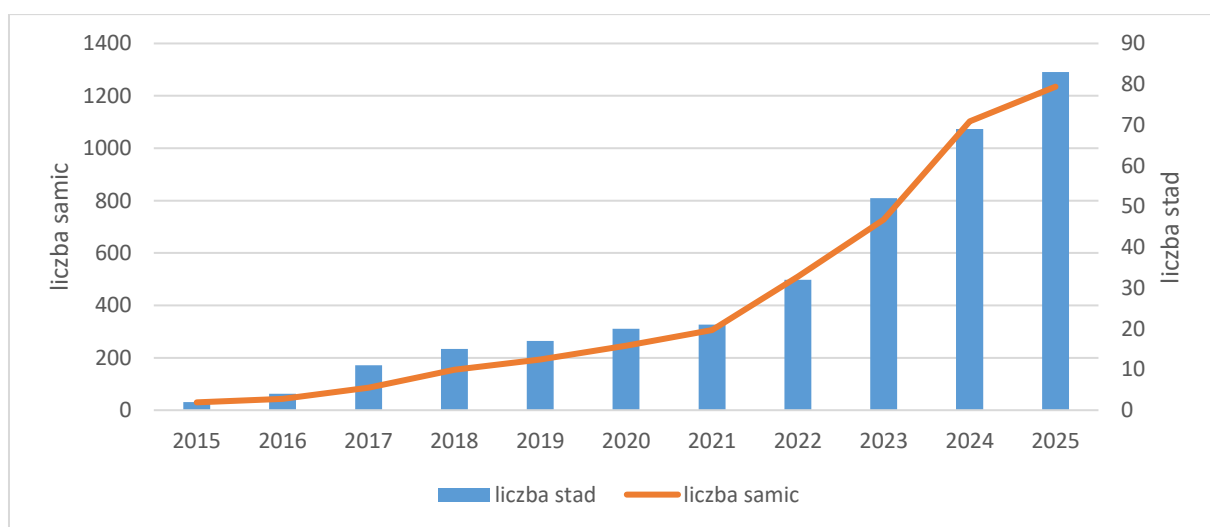
liczbie 8004 szt., a w 2025 roku było już 17 ras utrzymywanych w 864 gospodarstwach w liczbie 75 390 szt. Jak zauważają Kawęcka i in. (2023), spadki liczebności w niektórych rasach są rekompensowane wzrostem liczebności w innych rasach, a najczęściej owiec utrzymywanych jest tradycyjnie w terenach górskich. Według danych Polskiego Związku Owczarskiego (2022) populacje owiec objętych programem ochrony stanowiły w 2021 roku prawie 80% populacji zarodowej, podczas gdy w 2014 roku jej udział kształtował się na poziomie 61% (PZO, 2015).

Ryc. 4. Liczba stad i owiec rodzimych ras ogółem w latach 2000-2025

Fig. 4. Total number of flocks and sheep of native breeds in 2000-2025

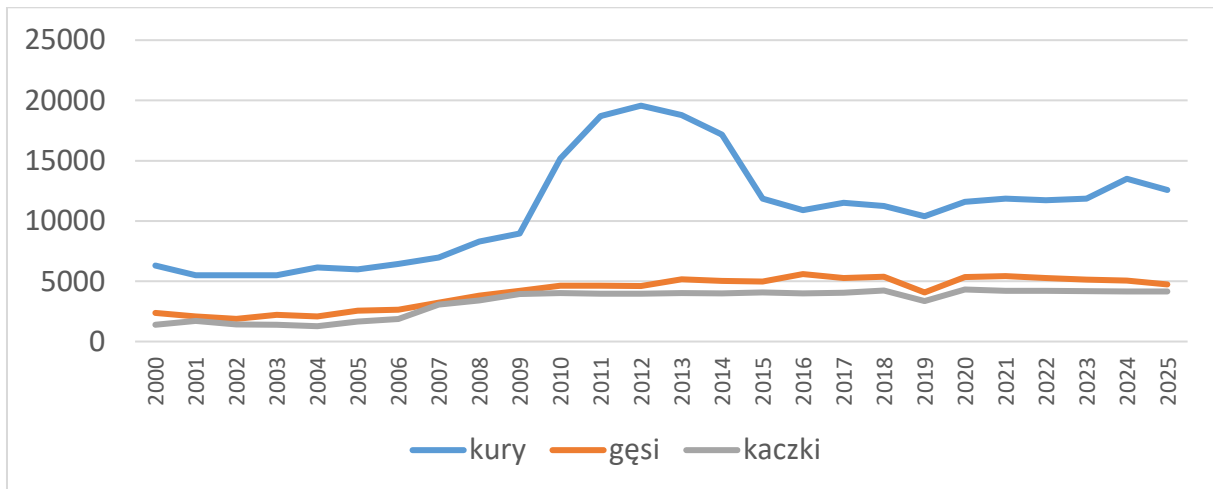
Hodowla kóz rodzimych ras rozwija się od 2015 roku, od kiedy to hodowcy rodzimej rasy kóz karpackich uzyskali wsparcie finansowe z PROW. Z badań Kawęckiej (2023) wynika, że szybkiemu wzrostowi liczebności kóz sprzyja także rozwój i promocja rynku unikalnych produktów kozich, również ekologicznych, o doskonałych walorach smakowych, odżywczych i prozdrowotnych. W 2015 roku programem ochrony objęto 30 kóz karpackich, których liczebność wzrosła w 2025 roku do 738 szt. Od 2022 roku programem ochrony objęto także kozy sandomierskie i kazimierzowskie i w ten sposób w 2025 roku odnotowano łącznie 1235 kóz utrzymywanych w 83 stadach (ryc. 5).

Ryc. 5. Liczba stad i kóz rodzimych ras ogółem w latach 2015-2025

Fig. 5. Total number of herds and goats of native breeds in 2015-2025

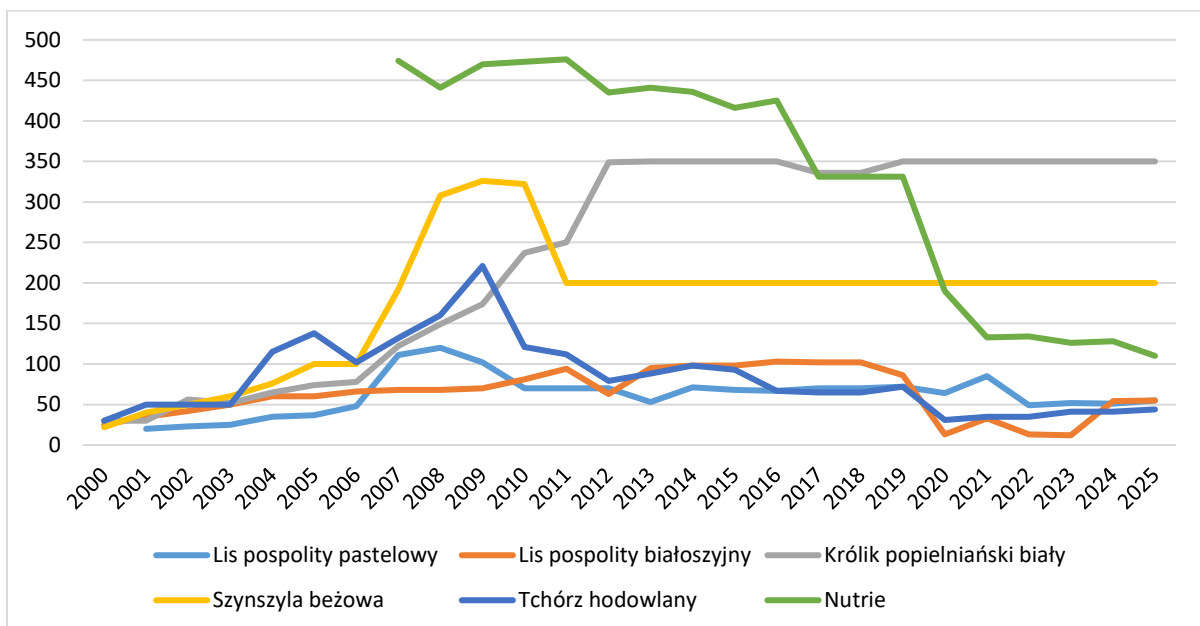
Ilość drobiu objętego programem ochrony w latach 2000-2025 utrzymuje się na zbliżonym w latach poziomie. W 2025 roku programami ochrony objęto: 12 563 kury nieśne, 4726 gęsi oraz 4152 kaczki nw. ras (ryc. 6). Wyjątek stanowiły kury, których w latach 2009-2015 było ponad 18 tys. szt., ale po upadku finansowym jednej z ferm ostatecznie liczebność tych ptaków utrzymuje się na stałym, niewielkim poziomie ponad 12 tys. szt. Liczebność kur zwiększyła się od 2023 roku o populację czubatek polskich, które po wieloletnich pracach nad restytucją objęto w tym roku programem ochrony. Skutecznym hamulcem wzrostu liczebności drobiu są ograniczone środki finansowe z krajowego budżetu.

Ryc. 6. Liczba kur, gęsi i kaczek objętych programem ochrony w latach 2000-2025

Fig. 6. Number of chickens, geese and ducks covered by the conservation programme in 2000-2025

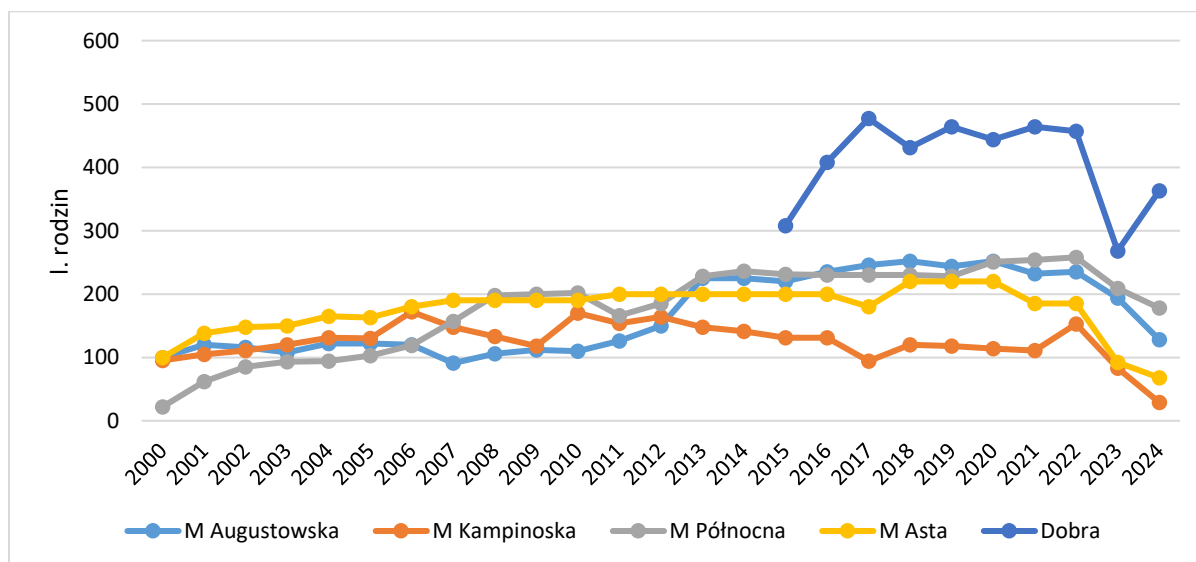
Podobna sytuacja utrzymuje się w odniesieniu do zwierząt futerkowych, których wzrostowy trend notowano do 2011 roku, a w kolejnych latach większość populacji utrzymywana jest na stałym poziomie lub wykazuje spadek liczebności, jak np. nutrie (ryc. 7). Powodem tej sytuacji są nie tylko ograniczenia krajowego budżetu, ale niesprzyjająca hodowli zwierząt futerkowych opinia społeczna.

Ryc. 7. Liczba samic zwierząt futerkowych objętych programem ochrony w latach 2000-2025

Fig. 7. Number of female fur animals covered by the conservation programme in 2000-2025

Współczesne społeczeństwo jest w pełni świadome ogromnego znaczenia zapylaczy dla przyrody, a to sprzyja także rozwojowi hodowli pszczół rodzimych linii. Niestety mimo wielu zachęt nie stwierdza się wzrostu liczby rodzin pszczelich, a od 2022 roku notujemy spadek w tym zakresie (ryc. 8). Powodem takiej sytuacji jest przede wszystkim starzenie się hodowców i brak następców oraz niekontrolowany napływ różnych linii wysokomiodnych pszczół z zagranicy i powstawanie na ich bazie pasiek w rejonach hodowli pszczół objętych programem ochrony. Powoduje to zanieczyszczenie materiału hodowlanego, stwarzające jednocześnie ryzyko ich całkowitej utraty.

Ryc. 8. Liczba rodzin pszczelich linii objętych programami ochrony w latach 2000-2024

Fig. 8. Number of bee colonies covered by conservation programmes in 2000-2024

Wsparcie przez Instytut Zootechniki PIB hodowli zachowawczej badaniami naukowymi i działaniami promocyjnymi

Instytut Zootechniki PIB, jako długoletni koordynator działań w zakresie ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich, prowadzi w szerokim zakresie badania naukowe z wykorzystaniem rodzimych ras zwierząt, ukierunkowane na poszukiwanie unikalnych cech jakości ich produktów, optymalnych metod *ex situ* zachowania ginących ras oraz zachowania genetycznie uwarunkowanych cech zdrowotności i przystosowania do zmiennych warunków chowu. Uzyskane wyniki potwierdzają zasadność zachowania rodzimych ras stanowiących rezerwar cennych genów. Promocja rodzimych ras, poprzez m.in. upowszechnianie wyników badań, poprawia ekonomiczną efektywność hodowli zachowawczej oraz wpływa na wzrost zainteresowania konsumentów produktami uzyskanymi od tych zwierząt. Większość tych badań opublikowano w formie oryginalnych prac naukowych, których wykaz obejmuje 370 pozycji i nadal rośnie (<https://bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl>).

Zbadano m.in. wpływ barwy skorupy i wieku kur na zawartość i aktywność enzymatyczną lizozymu (Krawczyk i in., 2021), specyficzne cechy jakości mięsa kapłonów (Calik i in., 2020), pulard (Obrzut i in., 2018) i kogutków rodzimych ras (Krawczyk i Koseniuk, 2020), pozytywny wpływ ekstensywnych systemów chowu świń ras rodzimych na długowieczność, jakość mięsa wieprzowego ras rodzimych i efektywność odchowu prosiąt (Szyndler-Nędza i in., 2021). Oceniano także, jak wypas rodzimych ras wpływa na jakość mleka i serów owczych oraz skład botaniczny siedlisk (Radkowska, 2022; Kawęcka i in., 2023). Barłowska i in. (2024) oceniali wpływ rasy krów i systemu utrzymania na jakość mleka.

W latach 2016-2019 Instytut był liderem projektu BIOSTRATEG pn. „Kierunki wykorzystania oraz ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich w warunkach zrównoważonego rozwoju” (<https://biostrateg.izoo.krakow.pl>). Efektem badań w tym projekcie było m.in. przeprowadzenie 63 warsztatów, konferencji, szkoleń i seminariów dla rolników, opracowanie i upowszechnienie filmu promującego rasy rodzime (<https://www.youtube.com/watch?v=WKPRg3NzKFg>), opracowanie i rejestracja 11 znaków towarowych „Rasa Rodzima” (<http://ksb.izoo.krakow.pl/site/certification>) wykorzystywanych do certyfikacji produktów od rodzimych ras.

W 2014 roku Instytut zorganizował Krajowy Bank Materiałów Biologicznych, który umożliwia zachowanie bioróżnorodności zwierząt metodą *ex situ*, chroniąc rodzime rasy przed wyginięciem, m.in. w przypadkach epidemii chorób. Od 2005 roku rozpoczęto cykliczną publikację wyników oceny użytkowości zwierząt objętych programem ochrony, które są przekazywane do ODR, związków hodowców i do wszystkich innych podmiotów zainteresowanych tą tematyką. W 2006 roku Instytut opracował i wydał po raz pierwszy album *Polskie rasy zachowawcze – Atlas zwierząt gospodarskich objętych programem ochrony w Polsce*. W 2025 roku wydano III edycję uaktualnionego Albumu, a także jego wersję w języku angielskim.

Podsumowując, można stwierdzić, że ogromne zaangażowanie Instytutu Zootechniki PIB w zadania dotyczące ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich oraz współpraca z hodowcami, związkami hodowców, uczelniami rolniczymi, a także odpowiednie wsparcie finansowe hodowli zachowawczej ze środków unijnych przyczyniło się do wzrostu zainteresowania rolników utrzymaniem rodzimych ras i zwiększenia liczebności zwierząt, co sprzyja prowadzeniu pracy hodowlanej w tych populacjach. Pojawiające się okresowo spadki liczebności zwierząt wynikają z przyczyn obiektywnych (epidemie chorób, sytuacja na rynkach rolnych, inflacja, starzenie się rolników itp.) i na razie nie stanowią zagrożenia dla populacji objętych programami ochrony. W przypadku niektórych ras osiągnięto już na tyle wysoki stan liczebny, iż nie zagraża on ich wyginięciu, a tym samym pozwala na efektywną pracę hodowlaną zgodną z założeniami programu.

Piśmiennictwo

- Barłowska J., Wójcik-Saganek A., Litwińczuk Z., Brodziak A., Teter A., Kędzierska-Matysek A. (2024). Nutritional value and technological parameters of milk from organic and conventional farms in Poland. *Ann. Anim. Sci.*, 24 (3): 949–964; DOI: 10.2478/aoas-2024-0008.
- Calik J., Świątkiewicz S., Obrzut J., Połtowicz K., Krawczyk J. (2020). Effects of caponization on growth performance and meat physicochemical properties of crossbred chickens. *Ann. Anim. Sci.*, 20 (4): 1509–1525; DOI: 10.2478/aoas-2020-0073.
- GUS (2023). *Rocznik statystyczny Rolnictwa*. Warszawa
<http://ksb.izoo.krakow.pl/site/certification>
<https://bioroznorodnosc.izoo.krakow.pl>
<https://biostrateg.izoo.krakow.pl>
<https://www.youtube.com/watch?v=WKPRg3NzKFg>
- Kawęcka A. (2023). Znaczenie rodzimych ras kóz dla zachowania bioróżnorodności, rozwoju rynku żywności wysokiej jakości i zwiększenia opłacalności produkcji – przykład restytucji i hodowli kozy karpackiej w Polsce. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 50 (2): 149–158; DOI: 10.58146/fan6-ts24.
- Kawęcka A., Pasternak M., Puchała M., Sikora J., Peist I. (2023). Aktualne zagadnienia i perspektywy ochrony zasobów genetycznych owiec w Polsce. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 50 (2): 197–210; DOI: 10.58146/xhwt-1t02.

- Konwencja o różnorodności biologicznej, sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. Dz.U. 2002 nr 184 poz. 1532.
- Krajowa strategia zrównoważonego użytkowania i ochrony zasobów genetycznych zwierząt gospodarskich (2013). Praca zbiorowa. MRiRW, Warszawa.
- Krawczyk J., Koseniuk A. (2020). Effect of age and genotype of native breed cockerels on carcass and meat quality. *Ann. Anim. Sci.*, 20 (3): 1113–1126; DOI:10.2478/aoas-2020-0022.
- Krawczyk J., Lewko L., Calik J. (2021). Effect of laying hen genotype, age and some interior egg quality traits on lysozyme content. *Ann. Anim. Sci.*, 21 (3): 1119–1132; DOI: 10.2478/aoas-2020-0112.
- Kunming-Montreal Global Biodiversity Framework: decision / adopted by the Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity (CBD/COP/DEC/15/4). Conference of the Parties to the Convention on Biological Diversity (2022). United Nations, <https://digitallibrary.un.org/record/4080812?v=pdf>
- Niżnikowski R., Niemczyk J. (2017). Pogłębianie swobody gospodarowania w polskim rolnictwie. *Prz. Hod.*, 4: 27–29.
- Obrzut J., Krawczyk J., Calik J., Świątkiewicz S., Pietras M., Utnik-Banaś K. (2018). Meat quality of poulards obtained from three conserved breeds of hens. *Ann. Anim. Sci.*, 18 (1): 261–280; DOI: 10.1515/aoas-2017-0034.
- Pasternak M., Calik J. (2015). Stan produkcji zwierzęcej w Polsce w latach 2005-2014. *Wiad. Zoot.*, LIII, 4: 62–69.
- Polski Związek Owczarski (2015). Hodowla owiec i kóz w 2014 roku. Warszawa.
- Polski Związek Owczarski (2022). Hodowla owiec i kóz w 2021 roku. Warszawa.
- Radkowska I. (2022). Rodzime rasy przeżuwaczy jako element czynnej ochrony użytków zielonych. *Rocz. Nauk. Zoot.*, 49 (2): 103–116; DOI:10.58146/w4vd-1s54.
- Raport krajowy o stanie zasobów genetycznych zwierząt (2002), MRiRW, Instytut Zootechniki PIB, Kraków, 88 ss.
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 marca 2023 r. w sprawie szczegółowych warunków i szczegółowego trybu przyznawania i wypłaty płatności rolno-środowiskowo-klimatycznych w ramach Planu Strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 (Dz.U., 2023, poz.734).
- Szyndler-Nędza M., Świątkiewicz M., Migdał Ł., Migdał W. (2021). The quality and health-promoting value of meat from pigs of the native breed as the effect of extensive feeding with acorns. *Animals*, 11, 3, 789; DOI: 10.3390/ani11030789.
- Ustawa z dnia 10 grudnia 2020 r. o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich (Dz. U., 2021, poz. 36).

Zatwierdzono do druku: 27 XI 2025

25 YEARS OF LIVESTOCK GENETIC RESOURCES CONSERVATION PROGRAMMES IN POLAND

Józefa Krawczyk, Agnieszka Chelmińska, Joanna Wójtowicz, Ewa Sosin

SUMMARY

Native livestock breeds covered by the conservation programme in Poland represent the biological diversity typical of a given environment and have characteristics specific to the region

in which they were developed. Poland has international obligations to protect animals threatened with extinction, and this activity is currently supported by the European Union's agricultural policy, as reflected in the significant financial support provided under agri-environmental programmes in successive Rural Development Plans/Programmes (RDP). Following Poland's integration into the European Union, domestic breeders keeping horses, cattle, sheep, pigs and goats covered by conservation programmes benefit from EU financial support for females of the above-mentioned species, the amount of which is shown in Table 1. From 2023, the Common Agricultural Policy (CAP) Strategic Plan for 2023-2027 will be implemented, which also includes financial support for males. Since 2005, there has been a steady upward trend in the number of animals and farms keeping populations covered by the conservation programme in Poland. As a long-standing coordinator of activities in the field of livestock genetic resources conservation, the National Research Institute of Animal Production conducts extensive scientific research using native animal breeds, focused on searching for unique quality characteristics of their products, optimal *ex situ* methods for the conservation of endangered breeds, and the preservation of genetically determined health traits and adaptation to changing breeding conditions. It can be said that the enormous commitment of the National Research Institute of Animal Production to the conservation of livestock genetic resources and its cooperation with breeders, breeders' associations, agricultural universities, as well as adequate financial support for conservation breeding from EU funds, has contributed to an increase in farmers' interest in maintaining native breeds and increasing the number of animals, which is conducive to breeding work in these populations. Periodic declines in animal numbers are due to objective reasons (disease epidemics, the situation on agricultural markets, inflation, ageing farmers, etc.) and do not currently pose a threat to the populations covered by the conservation programme.

Keywords: native breeds, genetic resources conservation programme, subsidies for breeding